

ŞEKER FABRİKALARININ EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ: ERZURUM ŞEKER FABRİKASI ÖRNEĞİ

ECONOMIC AND SOCIAL EFFECTS OF SUGAR FACTORIES: THE CASE OF ERZURUM SUGAR FACTORY

Gül ŞİMŞEK*

Öz

Modernleşme ve sanayileşmenin etkin araçları olarak görülen şeker fabrikaları, buldukları yörelere ekonomik ve sosyal anlamda katkılar yapmışlardır. Ülkemizde, şeker konusunda dışa bağımlılığı azaltmak ve bu alandaki tarımsal faaliyeti artırmak üzere çok sayıda şeker fabrikası kurulmuştur. Bu çalışmada, Türkiye şeker sanayisinin 1950'lere ait temsilcilerinden olan Erzurum Şeker Fabrikası, bulunduğu yöredeki sosyo-ekonomik etkileri bakımından ele alınmaktadır. Araştırma, fabrikaya ilişkin yayınlar ile ekonomik ve sosyal verilerin taranmasının yanı sıra, yerinde gözlem ve görüşmelerin yapılması yoluyla yürütülmektedir. Aziziye (eski İlica) İlçesinde bulunan Erzurum Şeker Fabrikası, kendi sektörü ile bağlı olduğu tüm sektörlerde istihdam sağlama yoluyla ekonominin canlanmasına ve modern bir topluma ulaşma anlayışıyla sosyal yapının gelişmesine destek olmuştur. Bulgular, ilgili sektörlerde istihdam ve gelirin artması, kırdan kente göç olgusunun yavaşlaması ve kooperatifleşme ile toplumsal dayanışmanın gelişmesi gibi etkilere işaret etmekte iken, bu değişimlerin, fabrikanın içinde bulunduğu yerleşimin mekanında kayda değer bir yansıma bulmadığını belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Şeker Fabrikaları, Erzurum Şeker Fabrikası, Aziziye, İlica, Sosyo-ekonomik Yapı.

Abstract

The sugar factories, which are seen as the effective means of modernization and industrialization, made significant contributions to the regions where they are located in economic and social terms. In Turkey, many sugar factories have been established in order to reduce dependency on sugar and to increase agricultural activity in this field. In this study, Erzurum Sugar Factory as one of the representatives of the 1950s' sugar industry is examined in terms of the socio-economic impact of it. The research is carried out through reviewing the publications and data related to the factory, alongside conducting on-site observation and interviews. Erzurum Sugar Factory, which is located in Aziziye District (formerly İlica), has supported the revival of the economy by providing employment in its own sector and all the sectors it is affiliated with, and the development of a social structure that covers a vision of reaching a modern society. As findings indicate that the effects of the factory such as an increase in employment and income in related sectors, a decline in rural migration, and the development of cooperatives and social solidarity, it is needed to consider that there is no significant reflection of these changes on the spatial structure of the settlement in which the factory is located.

Keywords: Sugar Factories, Erzurum Sugar Factory, Aziziye, İlica, Socio-economic Structure.

1. GİRİŞ

Modernleşme, yaşamın her alanında etkili olmuş ve etkisini halen sürdürmekte olan bir olgudur. Modernizmin ortaya çıkışı Aydınlanma döneminde başlamış, Batılılaşma ve çağdaşlaşma gibi kavramlarla iç içe bir süreç izlemiştir. Genel bir tanımlama ile modernleşmenin, geleneksel tarımsal üretim ve el sanatlarının hakim olduğu bir yapıdan sanayileşmiş, kentleşmiş, aydınlanmış ve bilgilenmiş bir yapıya geçişi temsil etmekte olduğu söylenebilir (Aslan & Yılmaz, 2017, 3). Modernleşme sanayileşmenin, kentleşmenin, bilginin, eğitimin ve uzmanlaşmanın ön planda olduğu Aydınlanma çağını temsil etmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte, modernleşme kapsamında tanıtılan değişimlerine uygun olarak, küçük zanaat ve atölye tarzı el emeği üretimlerin yerini, teknolojinin getirdiği buluşlar ve makineleşme almıştır. Sanayileşme ile önce buharlı, sonra elektrikli makineler insan emeğinin yerine geçmiştir. Yeni sektörlerde hızlı ve seri üretimin ortaya çıkardığı işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı olarak, fabrikaların kurulu olduğu kentlere yoğun göç başlamış ve bu da kentleşme olgusunu gündeme getirmiştir (Çankaya, 2018, 4). Kentleşme, sanayileşme ve modernleşme, aynı tarihsel dönem ve paradigma kırılmasının birbirleri ile etkileşim halinde ilerleyen parçalarıdır. Sanayileşme sonucu gerçekleşen kentleşme, büyüme ve gelişmede yeni sonuçlara işaret etmektedir. Bu yeni sonuçların bir kısmı ekonomik ve sosyal anlamda toplumun lehine iken, bir kısmı hızlı değişim nedeniyle aleyhine olmuştur.

Kentlerdeki olumsuz yansımalarından biri; hem yerleşimlerin, hem de işgücünün hazırlıksız biçimde yaşadığı kırdan kente göç sürecidir. Sanayileşme ile yerleşimlerin ekonomik getirileri artış gösterirken;

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, gulsims@hotmail.com

düşük kaliteli, altyapısı yetersiz, sosyal ve kültürel olanaklardan yoksun mekanlardan dolayı, sanayileşme ile beklenen refah artışı ilk etapta gerçekleşmemiştir. Buna ilişkin olarak, kuzey ülkelerinde 1800'lerin ortaları ile, bizim ülkemizde ise 1900'lerle birlikte sanayileşme ile yöreye getirilmek istenen refahın, sanayi işçisinin optimum yaşam standartlarına kavuşturularak desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu yöndeki deneyimler, 1980'lere dek büyük oranda devlet desteği ile birlikte yaşanmıştır. Fabrika çalışanlarının geçirdiği ekonomik ve sosyal yapıdaki dönüşümlerden öte, fabrikalar kendileri buldukları yörelerde geniş çaplı ekonomik ve sosyal dönüşümler gerçekleştirmişlerdir. Batılılaşma ve modernleşme etkisi ile kurulan fabrikalar arasında yer alan şeker fabrikaları, hem ülke, hem de içinde buldukları bölge ve yörelerin kalkınmaları açısından büyük bir katkı sağlamıştır. Cumhuriyet dönemi sanayileşme hamlesi kapsamında açılan fabrikalar, bir yandan ekonomik hedeflere ulaşmada güçlü birer araç olarak belirirken, bir yandan da tarımla meşgul bir kesimi sanayiye yönlendirerek modern birey yaratma idealini taşımışlardır. Bu anlamda şeker fabrikalarının, tarıma dayalı sanayi gelişimi yoluyla üretimde artış sağlamlarının yanısıra aynı zamanda sosyal kalkınmayı desteklemiş olduklarını söylemek mümkündür.

Bu çalışma kapsamında, şeker fabrikalarının kuruldukları yörelerde yarattıkları ekonomik ve sosyal etki değerlendirilmektedir. Çalışma alanı olarak, 1956 yılında Erzurum Ilıca yerleşiminde kurulan Erzurum Şeker Fabrikası seçilmiştir. Şeker fabrikalarının kuruluş sürecinde ilk dönem olarak adlandırılan 1920'ler dönemine ait fabrikalar üzerine çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, sonraki dönemlere ait çalışmaların sayısı kısıtlıdır. Şeker fabrikalarının ikinci dönemine ait örneklerden olan Erzurum Şeker fabrikası üzerinde bir araştırmanın yürütülmesi ile literatüre katkı sunulması hedeflenmektedir. Araştırmada izlenen yöntem; ekonomik etkilere yönelik olarak ilgili belgelerin ve verilerin taranması, sosyal etkilere yönelik olarak ise ilgili belgelerin yanısıra saha araştırması ve görüşmelerin yürütülmesidir. Araştırma sürecinde; Erzurum Şeker Fabrikası'nın kuruluşuna ilişkin literatür taranmış, fabrikanın gelişimine dair bilgiler derlenmiş, yerinde incelemeler gerçekleştirilmiş, fabrikada çeşitli görevlerde çalışmış ve çalışmakta olanlarla yarı yapılandırılmış görüşmeler yürütülmüştür. Çalışmanın ana kısmına geçilmeden önce aşağıda, Türkiye'de şeker fabrikalarının kuruluş süreci ile Erzurum Şeker Fabrikası'nın tarihçesi ve konumuna değinilmektedir.

2. TÜRKİYE'DE ŞEKER FABRİKALARININ KURULUŞU VE TARİHÇESİ

Şeker, temel besin maddelerinden biri olması dolayısıyla tüm ülkelerde stratejik nitelikte bir ürün olmuş ve üretimi desteklenmiştir. Dünyada şeker sanayinde kullanılan temel iki bitki şeker pancarı ve şeker kamışıdır. Genel itibariyle; iklimsel açıdan şeker kamışının yetişmesine uygun tropikal coğrafyalarda kamıştan şeker elde edilmekte, görece daha sert iklimi olan coğrafyalarda ise pancardan şeker elde edilmekte olduğu ifade edilebilir. Her iki bitki türünün de yetişmesine uygun bölgelerde yer alan bazı ülkelerde, iki şeker sanayi türünü birden görmek de mümkündür. Ülkemiz iklim yapısı ve doğal coğrafyası itibariyle, şeker pancarının yetiştirilmesine uygun olduğundan pancardan şeker üretimine yönelik şeker sanayisi geliştirilmiştir.

1920'lerin sonunda Türkiye'yi de etkileyen ekonomik bunalım, o güne dek daha çok özel girişimlere teşvikler verme yolunu benimsemiş olan devleti yeni arayışlara iterek sanayide devletçilik düşüncesinin oluşmasına yol açmıştır. 1930'larla birlikte devlet, modernleşmenin ana şartlarından biri olarak gördüğü sanayileşmeyi kendi denetimine alarak ülke genelinde büyük sanayi tesisleri kurmuştur. Devlet eliyle kurulan fabrikalar, sanayileşmenin araçları olmalarının yanısıra, Türkiye'nin çağdaş bir topluma sahip olmasının da araçları olarak görülmüştür (Asiliskender, 2009, 112). Devlet eliyle kalkınma anlayışı üzerinden hedeflenen sosyal ve ekonomik kalkınmanın, ülkemizin sanayi politikaları içerisinde öncelikli bir yeri olmuştur. Şeker fabrikaları, 1920'lerden beri bu sanayi politikalarının baş aktörlerindedir.

Ülkemizde şeker fabrikalarının faaliyete geçmesinin en önemli hedefi çiftçinin kalkınmasıdır. Şeker pancarı ve şeker üretimi ülkemizin hem ekonomik hem de sosyal olarak kalkınmasında rol almaktadır. Çoğunlukla Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulan ve sosyal gelişimi, bilgilendirmeyi amaçlayan şeker fabrikaları, işsizlik sorununa da olumlu katkılar sağlamıştır (Kaya, 2015, 19). Şeker Şirketi ve ona bağlı şeker fabrikaları ile birlikte, Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana ekonomik ve sosyal ilerlemeler hayata geçmiştir. Ülke ekonomisinin kalkınmasına kaynak olacak toprak ve ürünler ulusal nitelik kazanmadıkça ve bu ürünleri işleyecek sanayi kurulmadıkça kalkınmanın olamayacağı inancıyla, 1926 yılında ilk şeker fabrikası kurulmuştur. Açıldıktan yaklaşık bir ay sonra Alpulu Şeker Fabrikası'nı ziyaretinde, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni şeker fabrikaları yapılmasına ilişkin belirlediği hedef doğrultusunda, Eskişehir ve Turhal'da da şeker fabrikaları kurulması çalışmalarına başlanmıştır. Pancar tarımında ve şeker fabrikası işletmeciliğinde elde edilen birikimlerle 5 Aralık 1933'te Eskişehir, 19 Ekim 1934 tarihinde de Turhal Şeker Fabrikaları işletmeye alınmıştır. 1923 yılında bir özel teşebbüs olarak ortaya çıkan Uşak Terakki ve Ziraat

A.Ş. de 1926 yılında kurulacak olan Uşak Şeker Fabrikası'nın temelini oluşturmuştur (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2003, 7).

Ayrı şirketler halinde bulunan bu dört fabrika, üç ulusal bankanın (T.C. Ziraat Bankası, Sümerbank ve Türkiye İş Bankası A.Ş.) eşit paylarla ortak oldukları bir şirket çatısı altında bir araya gelerek, tarımsal, teknik ve idari çalışmaların koordine edilmesi ve sermaye kaynaklarının birleştirilmesi amacıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'yi oluşturmuşlardır (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2003, 7-8; 25). Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 12 Ağustos 2008 tarih ve 2008/50 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) kararı ile özelleştirme programına alınan, faaliyetlerini; 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu, 4634 sayılı Şeker Kanunu, Şirket Ana Sözleşmesi ve Özel Hukuk Hükümlerine göre yürüten ve sermayesinin tamamı (2,5 milyar TL) devlete ait olan Anonim Şirket statüsünde bir kuruluştur (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 2). Şeker fabrikalarının kuruluşunun organize bir hale getirilmesine yönelik yasal ve yönetsel düzenlemeler de dahil olmak üzere; ülkemizde şeker sanayinin kuruluşu ile ilgili önemli gelişmeler ve tarihlerine aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 1: Türkiye'de Şeker Sanayinin Kuruluşu İle İlgili Önemli Gelişmeler ve Tarihleri

ŞEKER SANAYİİ İLE İLGİLİ ÖNEMLİ GELİŞMELER	TARİHLER
Şeker fabrikalarının kurulması ve bunlara tanınan ayrıcalıklara ilişkin kanunun kabul edilmesi	5 Nisan 1925
Türkiye'nin ilk şeker üretim tesisi olan Alpullu (Kırklareli) Şeker Fabrikası'nın temelini atılması	22 Aralık 1925
Devletin, kurulmakta olan şeker fabrikalarını rekabetten korumak için şeker ithalatını tekeline alması	25 Ocak 1926
Alpullu Şeker Fabrikası'nın açılması	26 Kasım 1926
Türkiye'nin ikinci şeker üretim tesisi olan Uşak Şeker Fabrikası'nın açılması	17 Aralık 1926
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlanarak açıklanması	8 Ocak 1933
Eskişehir Şeker Fabrikası'nın törenle hizmete girmesi	5 Aralık 1933
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının onaylanarak yürürlüğe girmesi	17 Nisan 1934
Turhal (Tokat) Şeker Fabrikası'nın açılması	19 Ekim 1934
Türkiye'deki şeker fabrikalarının tek elden yönetilmesini sağlamak üzere Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin kurulması	6 Temmuz 1935

Kaynak: Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ, 2003, 4

1950'lerden sonra da 60'lar, 70'ler, 80'ler, 90'lar ve 2001'de ülke sathında yeni şeker fabrikaları kurulmaya devam etmiştir. 2000'li yılların başında, Türk Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye bağlı 26 şeker fabrikası ve Pankobirlik bünyesinde 3 şeker fabrikası olmak üzere bu iki kurumsal çatı altında toplam 29 şeker fabrikası bulunmaktadır. Pankobirlik'e bağlı şeker şirketleri Amasya, Konya ve Kayseri şeker fabrikalarıdır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. çatısında yer alan iki şeker fabrikası Adapazarı ve Kütahya, bağlı ortaklık statüsündedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001, 13). Tablo 2'de kuruluş tarihleri ile birlikte 1950'ler sonrasında kurulmuş olan şeker fabrikaları yer almaktadır.

Tablo 2: Türkiye'de 1953-2001 Yılları Arasında Kurulan Şeker Fabrikaları Kuruluş Tarihleri

1953-2001 YILLARI ARASINDA KURULAN ŞEKER FABRİKALARI	KURULUŞ TARİHLERİ
Adapazarı Şeker Fabrikası	24 Eylül 1953
Konya Şeker Fabrikası	6 Eylül 1954
Susurluk (Balıkesir) Şeker Fabrikası	7 Eylül 1954
Amasya Şeker Fabrikası	8 Eylül 1954
Kütahya Şeker Fabrikası	4 Kasım 1954
Burdur Şeker Fabrikası	7 Eylül 1955
Kayseri Şeker Fabrikası	2 Ekim 1955
Erzincan Şeker Fabrikası	20 Eylül 1956
Erzurum Şeker Fabrikası	24 Eylül 1956
Elazığ Şeker Fabrikası	1 Ekim 1956
Malatya Şeker Fabrikası	1 Ekim 1956
Ankara Şeker Fabrikası	15 Ekim 1962
Kastamonu Şeker Fabrikası	14 Ekim 1963
Afyon Şeker Fabrikası	28 Ekim 1977

Muş Şeker Fabrikası	21 Aralık 1982
İlgın (Çanakkale) Şeker Fabrikası	28 Aralık 1982
Bor (Niğde) Şeker Fabrikası	15 Ocak 1984
Ağrı Şeker Fabrikası	12 Ekim 1984
Elbistan (Kahramanmaraş) Şeker Fb.	30 Kasım 1985
Erciş (Van) Şeker Fabrikası	24 Ocak 1989
Ereğli (Konya) Şeker Fabrikası	15 Mart 1989
Çarşamba (Samsun) Şeker Fabrikası	8 Aralık 1989
Çorum Şeker Fabrikası	4 Ekim 1991
Kars Şeker Fabrikası	30 Ekim 1993
Yozgat Şeker Fabrikası	20 Aralık 1997
Kırşehir Şeker Fabrikası	17 Ocak 2001

Kaynak: Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ, 2003, 5

1951-1956 döneminde 11 yeni şeker fabrikası inşa edilerek 1956 yılında şeker fabrikası sayısı 15'e ulaşmıştır. "1962 yılında Ankara Şeker Fabrikası ve 1963 yılında da Kastamonu Şeker Fabrikası, şeker sanayiince geliştirilen bir makina fabrikası ile iki atölyede %65'i imal edilerek işletmeye alınmışlardır. İlerleyen yıllarda, ülkemizin nüfus artışına paralel olarak artan şeker ihtiyacını temin etmek amacıyla yeni şeker fabrikaları kurulması öngörülerek 1977'de Afyon, 1982'de Muş ve Ilgın, 1983'de Bor, 1984'de Ağrı ve 1985 yılında da Elbistan şeker fabrikalarının %95'e varan makina ve tesisleri mevcut beş makina fabrikasında imal edilerek işletmeye alınmışlardır. Daha sonra sırasıyla 1989 yılında Erciş, Ereğli ve Çarşamba şeker fabrikaları, 1991 yılında Çorum, 1993 yılında Kars, 1998 yılında Yozgat ve 2001 yılında ise Kırşehir şeker fabrikaları işletmeye açılmıştır." (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 6).

Tablo 2'de görüldüğü gibi ülkemizde kurulmuş olan fabrikaların 3'te 1 gibi büyük bir orandaki kısmı, 1950'ler dönemine aittir. Bu gelişme, şeker sanayisinin geliştirilmesi için Türkşeker'in (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.) ardından 1951 yılında hazırlanan "Şeker Sanayiinin Tevsi Programı"nın hazırlanması ile birlikte yaşanmıştır (Kaya, 2015, 7). Ülkenin artan şeker ihtiyacının yerli üretimle karşılanabilmesini hedefleyen Şeker Sanayiinin Tevsi Programı ile birlikte yeni şeker fabrikaları kurulmaya başlamıştır. Aynı dönemde, pancar ekicilerinin organize olması amacı ile kooperatifleşme başlatılmıştır. Tarım sektöründe toplumsal dayanışmanın bir örneği olarak kooperatifler, aynı zamanda yoksulluğun azaltılmasında etkin birer araçlardır. (T.C. Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2013; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018: 5-6). Erzurum da dahil olmak üzere ülkemizde toplam 31 adet Pancar Ekicileri Kooperatifi bulunmaktadır (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 87).

1963 yılında toplamda on yediye ulaşan fabrika sayısı ile kooperatifleşme başlamıştır. Artan nüfusun şeker ihtiyacına yönelik 1980'li yıllarda kurulan şeker fabrikaları ile ülkemizdeki şeker fabrikalarının sayısı 33'e yükselmiştir (Kaya, 2015, 7). 2001 yılında açılan son şeker fabrikası olan Kırşehir Şeker Fabrikası sonrasında yürürlüğe giren Şeker Kanunu ile birlikte, şeker üretiminde bir dönüm noktası yaşanarak üretimde azalma gerçekleşmiştir. Şeker sektöründeki farklı ele alış, 1990'lı yıllarla birlikte etkisini göstermeye başlamıştır. 1990'larda şeker pancarı üretiminde yaşanan büyük artış ve yüksek destekleme maliyeti ile büyük oranda stok ortaya çıkmıştır. Bu gelişme ile birlikte, 4 Nisan 2001 tarihinde 4634 sayılı Şeker Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, şekerpancarı ekim alanları destekleme dışına alınmıştır. 2001 yılına dek şeker üretiminde dünyada önemli bir paya sahip olan Türkiye, 2001 sonrasında şeker üretiminde gerileyerek kendi iç pazarına yeterli bir seviyede kalmıştır. Buna ek olarak, nişasta bazlı şekerin ülke içindeki üretim oranının %15'e çıkarılması ile şeker pancarı üretim kotası giderek daralmış ve hammaddesi dışarıdan alınan nişasta bazlı üretim artış göstermiştir (Kaya, 2015, 14).

Sektörde yaşanan bu değişikliklerin yanısıra, 2000'lerle birlikte şeker fabrikalarının özelleştirilmesi süreci gündeme gelmiştir. İlk olarak 22 Haziran 2000 tarihinde IMF'ye verilen niyet mektubu ile Türkşeker'in özelleştirilmesi süreci başlamıştır. Mektup, 2000 yılı Ağustos sonu itibariyle Özelleştirme İdaresine devredilecek işletmeler portföyüne, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin bazı fabrikalarının alınmasını içermektedir. Türkşeker, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun (ÖYK) 20 Aralık 2000 tarihli kararı ile özelleştirmeye alınmıştır. Bu süreçte ilk özelleşen fabrikalar olan Kütahya ve Adapazarı şeker fabrikalarının hisselerinin özelleştirme işlemleri de tamamlanmıştır. Tarım İşletmeleri, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından satılmıştır (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 51). 9 Ekim 2007 tarihli ve 26668 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 8/10/2007 tarih ve 2007/57 sayılı ÖYK Kararı ile Türkşeker'deki kamu hisselerinin tamamının özelleştirme programına alınmasına karar verilmiştir (Şeker-İş Sendikası, 2007, 57).

ÖYK'nun 2008 yılında aldığı kararla Türkşeker, yeniden özelleştirme programına alınmıştır. Türkşeker'in portföy grupları halinde özelleştirilmesinde, Şeker Kurulu ile belirlenen toplam şeker kotası

çerçevesinde en az 5 yıl şeker üretim şartı getirilmiştir. Belirlenen coğrafi bazlı portföy grupları; Kars, Erzurum, Ağrı, Muş ve Erzurum (Portföy A); Elazığ, Malatya, Erzincan ve Elbistan (Portföy B); Kastamonu, Kırşehir, Turhal, Yozgat, Çorum ve Çarşamba (Portföy C); Bor, Ereğli ve Iğın (Portföy D); Uşak, Alpullu, Burdur, Afyon ve Susurluk (Portföy E) ile; Eskişehir ve Ankara'dan (Portföy F) oluşmaktadır (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 52). Özelleştirme kararları doğrultusunda temel hedeflerden biri, fabrikaların şeker üretimi faaliyetlerine devam etmeleridir. Bu hedefin gerçekleştirilmesine yönelik olarak, fabrikaların satış ihalelerini kazanan firmaların, üretimi 5 yıl daha devam ettirmeleri şartı bulunmaktadır.

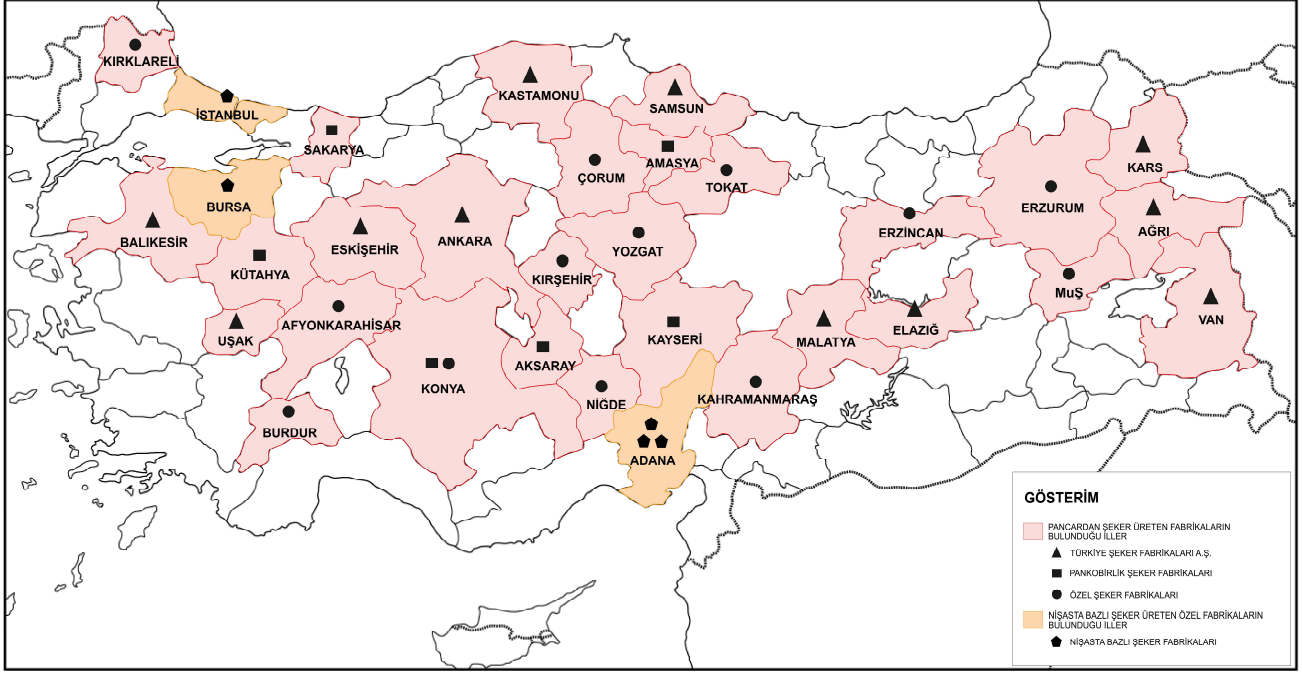
2009 yılında Portföy C, pazarlık usulü ile satışa çıkarılmış ancak Şeker-İş Sendikası tarafından açılan dava üzerine iptal kararı alınmıştır. 2016 yılında ise, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin özelleştirilmesinin 2 yıl uzatılması kararı alınmıştır (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 52). Özelleştirme sürecinde son durum; 20 Şubat 2018 tarihinde T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından 14 fabrikanın (Afyon, Alpullu, Bor, Burdur, Çorum, Elbistan, Erzincan, Erzurum, Iğın, Kastamonu, Kırşehir, Muş, Turhal ve Yozgat) özelleştirilmesi için ihale sürecinin başlatılması olmuştur. 21 Şubat 2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan yasal düzenlemelerin ardından gerçekleştirilen ihaleler sonucunda 13 fabrika özelleştirilmiştir (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 53). Bu fabrikalar ve satın alan firmalar aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 3: 4 Mayıs - 4 Haziran 2018 Arasında Satışı Gerçekleştirilen Şeker Fabrikaları

İHALE KONUSU FABRİKA	SATIN ALAN FİRMA	ÖYK KARARI TARİHİ ve SAYISI
Bor Şeker Fabrikası	Doğuş Yiyecek ve İçecek Üretim Sanayi Ticaret A.Ş.	04.05.2018, 2018/49
Kırşehir Şeker Fabrikası	Tutgu Gıda Turizm İnşaat İmalat İthalat İhracat Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.	04.05.2018, 2018/48
Yozgat Şeker Fabrikası	Doğuş Yiyecek ve İçecek Üretim Sanayi Ticaret A.Ş.	04.05.2018, 2018/46
Çorum Şeker Fabrikası	Safi Katı Yakıt Sanayi ve Ticaret A.Ş.	04.05.2018, 2018/47
Iğın Şeker Fabrikası	Alteks Turizm İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.	09.05.2018, 2018/61
Turhal Şeker Fabrikası	Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.	04.05.2018, 2018/45
Afyon Şeker Fabrikası	Doğuş Yiyecek ve İçecek Üretim Sanayi Ticaret A.Ş.	11.05.2018, 2018/63
Burdur Şeker Fabrikası	Erser Grup Tarım Ürünleri San. ve Ticaret A.Ş.- Sterk Plast Ltd. Ortak Girişim Grubu	31.05.2018, 2018/67
Elbistan Şeker Fabrikası	Mutlucan - Mutlucan Tuz Madencilik İnşaat Turizm Otomotiv Petrol Nakliye San. Tic. A.Ş.	31.05.2018, 2018/65
Alpullu Şeker Fabrikası	Binbir Gıda Tarım Ürünleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	31.05.2018, 2018/66
Muş Şeker Fabrikası	Mbd İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.- Öz Er-Ka İnşaat Turizm Elektrik Taahhüt San. ve Tic. Ltd. Şti. Ort.	31.05.2018, 2018/68
Erzincan Şeker Fabrikası	Albayraklar Turizm Seyahat İnşaat Ticaret A.Ş.	04.06.2018, 2018/69
Erzurum Şeker Fabrikası	Albayraklar Turizm Seyahat İnşaat Ticaret A.Ş.	04.06.2018, 2018/69

Kaynak: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 53

Tablo 3'ten takip edilebileceği gibi; ÖYK kararları ile ilk olarak Bor, Kırşehir, Yozgat ve Çorum şeker fabrikaları Mayıs 2018'de ihaleye çıkarılarak satışları yapılmıştır. Ardından diğer 9 fabrika da yine çok geçmeden Mayıs ve Haziran 2018'de ihaleye çıkarılmış ve çeşitli şirketlere satışları gerçekleştirilmiştir. İhaleleri alan firmaların çoğunluğunun gıda firmaları ve inşaat firmaları olduğu görülmektedir. Aşağıdaki haritada; satış gerçekleştirilenler de dahil olmak üzere, günümüz itibarıyla ülkemizde yer alan şeker fabrikalarının coğrafi dağılımları yer almaktadır.

Şekil 1: Şeker Fabrikalarının Ülkedeki Dağılımı, 2018

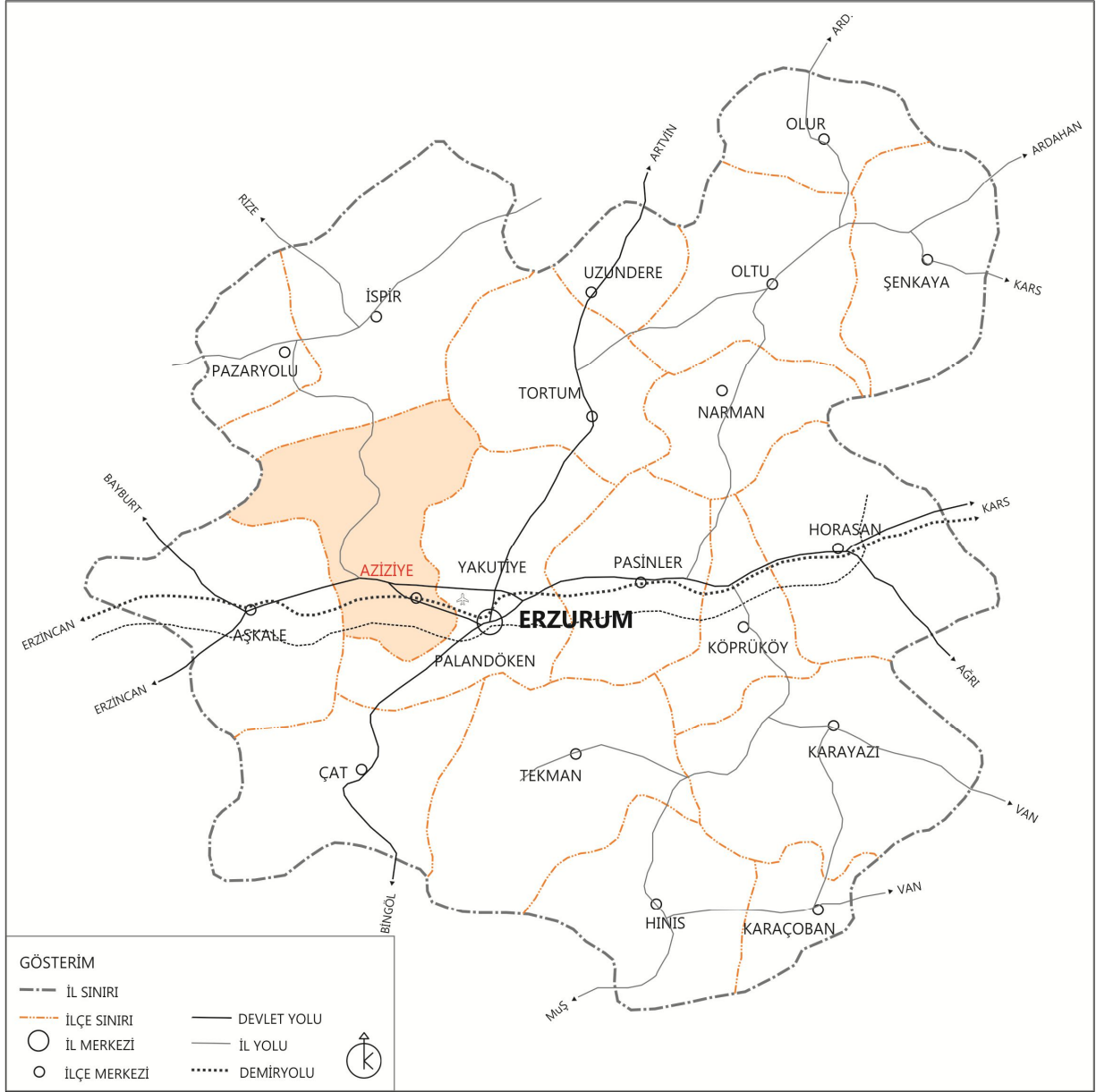
Kaynak: Özgün (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018'den ve <http://www.turkseker.gov.tr/> internet sitesinde yer alan verilerden faydalanılarak yazar tarafından üretilmiştir).

Şekil 1'deki haritada görülebileceği gibi; Türkiye'de bulunan şeker fabrikaları genellikle denize kıyısı olmayan iç bölgelerdeki çok sayıda ilde faaliyet göstermektedir. Ülkemizde pancardan şeker üretimi yapan fabrikalar ve nişasta bazlı şeker üretimi yapan fabrikalar olmak üzere iki türde şeker üretimi yapılmaktadır. Pancardan şeker üreten fabrikalar; Türkşeker'e ait olanlar, Pankobirlik çatısı altındakiler ve özel şirketlere ait olanlar olmak üzere gruplanmaktadır. Nişasta bazlı üretim yapan şirketler ise, Bursa'da Cargill Tarım ve Gıda Sanayii ve Ticaret A.Ş., İstanbul'da PNS Pendik Nişasta Sanayii A.Ş., Adana'da ise Amylum Nişasta Sanayii ve Ticaret A.Ş., Tat Nişasta İnşaat Sanayii ve Ticaret A.Ş. ile Sunar Mısır Ent. Tes. Sanayii ve Ticaret A.Ş.'dir. Gelişmiş sanayisi ile Adana, nişasta bazlı şeker üretimi yapan beş fabrikanın üçünün bulunduğu il olarak öne çıkmaktadır. Nişasta bazlı şeker üreten fabrikaların açılmasının, pancar şekerinin piyasadaki payını daraltacağı için bir süre sonra pancar üreticilerinin gelirlerinin azalmasına neden olacağı tahmin edilmektedir. Bu açıdan, pancar şekeri sektörünün rekabete hazır olduğu söylenemez. Bu da, şeker pancarına dayalı sanayiden elde edilen gelirin ülke çapında düşeceği anlamına gelmektedir.

Ülkemizde şeker fabrikalarının bağlı olduğu kurumsal çatıların tarihsel süreçteki gelişimi incelendiğinde Türkşeker'in ardından gelen kurum, 1972 yılında kurulmuş olan Pankobirlik'tir (Kaya, 2015, 8). Şekil 1'de görülebileceği gibi, günümüz itibarıyla Türkşeker'e bağlı 11, Pankobirlik'e bağlı 6 şeker fabrikası bulunmaktadır. Pancardan şeker üreten fabrikaların 13'ü ise, bugün özel firmalarca üretime devam etmektedir (Bkz. Şekil 1). Erzurum Şeker Fabrikası için 2018'in Nisan ayında özelleştirme kararı verilmiş ve 4 Haziran 2018 tarihinde fabrikanın satışı gerçekleştirilmiştir. Bir sonraki bölüm, Erzurum Şeker Fabrikası'nın 1956'dan günümüze uzanan tarihçesine ve konumuna ayrılmıştır.

3. ERZURUM ŞEKER FABRİKASININ TARİHÇESİ VE KONUMU

Erzurum Şeker Fabrikası, 4/2780 Kanun/Karar Numaralı, 15/05/1954 tarihli ve 8708 sayılı "Erzurum'da Kurulacak Şeker Fabrikası Hakkında Kararname" ile kurulmuştur (T.C. Resmi Gazete, 1954, 9390). Erzurum Şeker Fabrikası; 1956 yılı içerisinde Doğu illerinde işletmeye açılmış olan dört şeker fabrikasından ilkidir ve aynı zamanda bütün dünyada deniz seviyesinden bu derece yüksek bir seviyede kurulan ilk fabrikadır (Temizgüney, 2010, 332). Erzurum Şeker Fabrikası'nın bulunduğu Aziziye (eski adıyla Ilıca) İlçesi, Erzurum kentinin 16 km. batısında yer almaktadır (Bkz. Şekil 2). İlçe, 2008 yılında yürürlüğe giren 5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile birlikte kentin hemen batısında yer alan Dadaşkent yerleşimi ile birleştirilerek Aziziye ismini almış ve Erzurum'un üç merkez ilçesinden biri olmuştur (Karaca, 2011, 64). Aziziye İlçesi, Yakutiye ve Palandöken ilçeleriyle birlikte Erzurum'un üç metropol ilçesinden biridir (Koday, 2009, 72).

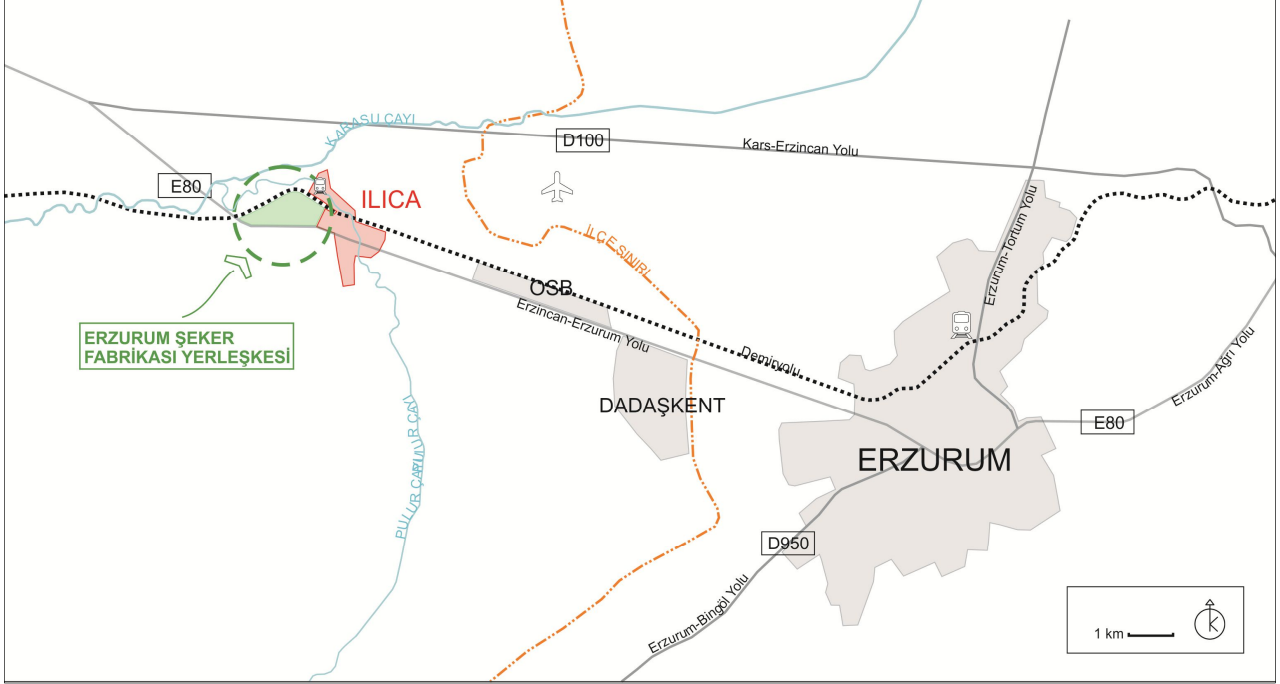
Şekil 2: Aziziye İlçesi'nin Erzurum İli İçerisindeki Konumu ve Ana Ulaşım Bağlantıları

Kaynak: Özgün (Google Earth, Open Street Map ve Karayolları Genel Müdürlüğü 12. Bölge Haritasından faydalanılarak yazar tarafından yeniden üretilmiştir).

1950'lerin sonu ve 60'lar, banliyöleşme (suburbanization) hareketlerinin ülkemizde yansıma bulduğu dönemlerdir. Büyük bir kasaba veya kentin sınırlarında yer alan çalışma veya konut bölgeleri anlamına gelen banliyöler, sanayileşme süreci ile birlikte artan nüfusun kent merkezlerinin hemen dışında yer seçmeleri ile ortaya çıkmıştır. İlica'daki Şeker Fabrikası örneğinde de belli bir dönem bir nüfus artışı olgusunun yaşanmış olduğu ifade edilmektedir (Çankaya, kişisel görüşme, 12 Mayıs 2018). Fabrikanın kuruluşu sürecinde, demiryolu ile erişimin kolay kılınması özelliğinin göz önünde bulundurulmuş olduğu görülmektedir. Demiryoluna yakınlığın, başta sanayinin ihtiyacı olan taşımacılıktan dolayı olmak üzere, banliyö tipi büyümede optimum erişim çözümlerinin aranmasından dolayı sağlanmış olduğu ifade edilebilir.

Erzurum Şeker Fabrikası, ana ulaşım bağlantıları üzerinde ve konum olarak Erzurum Organize Sanayi Bölgesi'nin (OSB) yakınında yer almaktadır (İlica ve yakın çevresi haritası için bkz. Şekil 3). Şeker fabrikalarının pek çoğu, hammaddeye yakın olma ve kırsal kalkınmaya destek olma nedenleriyle kırsal alanda kurulmuşlardır. Erzurum Şeker Fabrikası da, bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Aziziye İlçesi, Erzurum'un pek çok ilçesinde olduğu gibi, göç olgusunun yaşandığı bir yerleşimdir. Bununla birlikte ilçe, sınırları içerisinde kalan OSB başta olmak üzere, sanayi yönünden diğer ilçelere göre daha gelişmiştir. İlçede yer alan sanayi kuruluşları; Şeker Fabrikası, süt fabrikası (faaliyetine ara vermiştir), yağ fabrikası (faaliyetine

ara vermiştir), gaz dolum tesisleri ve deposu, tarım aletleri makine sanayi, un fabrikası, şekerleme fabrikası, çanta ve bavul sanayi atölyesi, mobilya atölyeleri, mobil iletişim bölge temsilcilikleri, kargo taşımacılık ambarları şeklinde sıralanabilir. İlçenin ekonomik kalbi olarak nitelendirilen, 1956 yılında 1500 ton/gün kapasite ile kurulan Şeker Fabrikası'nın kapasitesi 1975 yılında 3000 ton/gün miktara çıkarılarak iki kat kapasite artırımına gidilmiştir. Aziziye İlçesi Erzurum il merkezine çok yakın bir konumda olması nedeniyle, ticaret yönünden Erzurum kentinin gölgesinde kalmış olan bağımlı bir yerleşimdir. İlçede sanayi dışında öne çıkan sektörler ise; tarım, büyükbaş hayvancılık, kümes hayvancılığı, halıcılık, kaplıca işletmeciliği vb. şeklinde sıralanabilir (Aziziye Kaymakamlığı, 2018a).

Şekil 3: Aziziye İlçesi Ilıca Yerleşimi ve Yakın Çevresi

Kaynak: Özgün (Google Earth ve Open Street Map'den faydalanılarak yazar tarafından üretilmiştir).

Erzurum'daki sanayilerin çoğunluğu düşük istihdam kapasitesi (10 kişinin altında) olan atölye tipi sanayi kuruluşları olmakla birlikte, kentte büyük sanayi kuruluşları da bulunmaktadır. 1985 yılı itibariyle (Doğanay, 1985, 109), kentteki büyük sanayi kuruluşlarının bir kısmı, kamuya ait hizmet birimlerindeki bakım ve tamir atölyeleri (Atatürk Üniversitesi atölyeleri, DSİ, Karayolları, Köy Hizmetleri, DDY atölyeleri, Ordu 1021. Ağır Bakım ve Tamir Fabrikası gibi) ile kombinadır (Et ve Balık Kurumu Et Kombinasyonu). Erzurum Şeker Fabrikası, büyük sanayi işyerleri arasında istihdam bakımından öne çıkmaktadır. O yıllarda, Şeker Fabrikası'nın devamlı işgücü 930 civarındadır ve Erzurum'da sanayi sektöründeki işgücü büyüklüğü yaklaşık 9000 kişidir (Doğanay, 1985, 110).

Erzurum'da çalışmakta olan memur, işçi, üniversite öğrencileri ve askeri birliklerin bir kısmının ilçede bulunmasının, hem ekonomik, hem de sosyo-kültürel yönden olumlu yansımaları bulunmaktadır (Aziziye Kaymakamlığı, 2018b). Bununla birlikte bu yansımaların, son yıllarda görünür olmaya başladığı söylenebilir. Son birkaç yıldır, ilçe merkezinde, içerisinde TOKİ konutlarının da yer aldığı konut yapımı hamlesi ile birlikte konut ihtiyacı karşılanırken mekan kalitesi anlamında da görece bir gelişme kaydedilmektedir. Erzurum Şeker Fabrikası'nın Ilıca'da kurulması ile yörede yaşanan hareketlenme, ekonomik ve sosyal boyutları ağırlıkta olmak üzere, bir sonraki bölümde açılmaktadır.

4. ERZURUM ŞEKER FABRİKASININ YÖREYE EKONOMİK VE SOSYAL KATKILARI

Erzurum kenti, stratejik konumundan dolayı kamu kurumlarının geniş yer tutması ve Türkiye'nin en yüksek sayıda öğrencisine sahip kentlerinden biri olması dolayısıyla özellikle hizmetler sektöründe geniş bir istihdam oranına sahiptir. İlin de içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi, devletin öncelikli yatırımlarının yapılmış olduğu bölgelerden olmakla birlikte, bölgede sanayi sektöründeki gelişme stabil bir niteliktedir. Tarım sektöründeki istihdam oranı yaklaşık %3 olan il, bu sektörde TRA1 bölgesine yakın bir ortalamaya sahiptir. Erzurum Şeker Fabrikası, ilde kurulan ilk ve en büyük sanayi kuruluşu olarak ciddi bir

istihdam payına sahiptir. Bu bölümde; kuruluşundan günümüze yöresine belirgin etkileri olan Erzurum Şeker Fabrikası'nın bulunduğu yerleşimin genel durumunun ve çalışmanın yönteminin kısaca aktarılmasının ardından, fabrikanın ekonomik ve sosyal etkileri tartışılmasına yer verilmektedir.

4.1. Fabrikanın Bulunduğu Yerleşimin Genel Durumu

1950'de nüfusu 15.850 (merkez nüfusu 1181) olan Ilıca'da 1953 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur. 1956 yılında Erzurum Şeker Fabrikası'nın kurulması ile birlikte Ilıca'nın nüfusu 20.301'e (merkez nüfusu 5365'e) ulaşmıştır. Bu nüfus artışına neden olan bir diğer etken, fabrika sahasının güneyinden geçen karayolunun diğer tarafında teşkil edilen askeri birliklerdir. 1960 sayımlarında yerleşim merkezinin nüfusu 5620'ye, toplam nüfus 21.914'e ulaşmıştır. 1965 ve 1970 yıllarında merkez nüfusunun sırasıyla 7612 ve 8530'a çıkması, fabrikanın etkisine işaret etmektedir (Zeynal, 2018). 2008 yılı itibarıyla Ilıca, sınırları genişletilerek ilçe statüsüne getirilmiş, ilçenin adı Aziziye olarak değiştirilmiş ve merkez yerleşimi Ilıca Mahallesi adını almıştır. Nüfusu 1970'lerden günümüze dek durağana yakın bir seyir izlemiş olan merkez yerleşiminin 2016 nüfusu 9950'dir. 2016 yılı TÜİK verilerine göre ilçenin toplam nüfusu ise 57.092'dir (Aziziye Kaymakamlığı, 2016).

Aziziye merkezde saha araştırması yapmak üzere gezildiğinde, yerleşimin bir kısmı haricinde, barındırdığı fonksiyonlar anlamında ve mekânsal doku anlamında kırsal karakter taşımakta olduğu göze çarpmaktadır (Bkz. Fotoğraf 1). Ticari fonksiyonlara bakıldığında günlük ihtiyaçlara yönelik dükkanların ağırlıkta olduğu görülmekte (yerleşimin eski adını aldığı termal tesis haricinde), mekânsal dokuya bakıldığında ise yolların organik dokuda şekillendiği ve yapıların da bu forma uygun biçimde dağınık olarak ve az yoğunluklu biçimde konumlanmış oldukları izlenmektedir. E-80 karayolu üzerinde ve özellikle şeker fabrikasının kuzeyinde kırsal karakter yoğunudur, karayolunun güneyinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan yolun doğu tarafında yine kırsal nitelikte konut dokusunu görmek mümkündür. Uydu görüntüsü üzerinden kolaylıkla ayırt edilebildiği gibi, görülen düzenli doku, yerleşimdeki toplu konutlar ve kooperatiflere aittir: Yerleşimde TOKİ'ce yapılan toplu konutlar 2000 sonrası inşa edilmiştir, fabrika alanına komşu Şeker Evlerin yapımı ise 1970'lere uzanmaktadır.

Fotoğraf 1: Fabrikanın Bulunduğu Yerleşim Olan Aziziye İlçe Merkezinden Görünümler

Kaynak: Google Earth ve Kişisel Arşiv

4.2. Çalışmanın Yöntemi

Erzurum Şeker Fabrikası'nın yöresinde oluşturduğu ekonomik ve sosyal etkiler incelenirken temel bilgi kaynakları; fabrikaya ilişkin yayınlar ile belgeler, sektörel veriler ve yerinde yapılan incelemeler ile görüşmeler olmuştur. Fabrikaya ilişkin yayınlara, üniversite kütüphaneleri, Milli Kütüphane, Erzurum Şeker Fabrikası arşivi ve web üzerinden ulaşılmıştır. Sektörel verilere, şeker fabrikaları konulu spesifik

raporlar yoluyla, TÜİK üzerinden ve görüşmeler yoluyla ulaşılmıştır. Sosyal etkilere odaklanmış olan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler; fabrikada çalışmakta olan ya da fabrikada daha önce çalışmış olan altı kişi ile gerçekleştirilmiştir. Ekonomik etkinin ortaya çıkarılması için ilk üç bilgi kaynağında yer alan sektörel veriler derlenmeye çalışılırken yer yer görüşmelerden de yararlanılmıştır. Bununla beraber, görüşmelerin temel bilgi kaynağı olduğu asıl kısım, sosyal etkiye dair çıkarımların bulunduğu kısımdır. Yapılan görüşmeler izin istenerek kayıt edilmelerinin ardından deşifre edilerek çözümlenmiştir. Kayıt edilemeyen görüşmeler için ise görüşme esnasında notlar alınmıştır. Ortalama 20-30 dakika arasında süren görüşmelerin tarihleri, 24 Nisan 2018 ve 12 Mayıs 2018'dir.

Yarı yapılandırılmış görüşmenin temel soruları şunlardır:

-Fabrikanın kuruluş yıllarında Ilıca halkı ve kuruluş süreci arasındaki etkileşime ilişkin bildiklerinizden / duyduklarınızdan bahseder misiniz?

-Şeker fabrikasının, içinde bulunduğu Ilıca yerleşimine katkıları neler olmuştur?

-Ilıca yerleşiminin şeker fabrikasına katkıları nelerdir?

-Şeker fabrikasının, içinde bulunduğu bölgeye katkıları neler olmuştur?

-Fabrikanın kuruluş yılından günümüze yöredeki sosyal yaşantının nasıl bir değişim geçirdiği konusunda bildiklerinizi aktarır mısınız?

Görüşmecilerin verdikleri cevaplara, bu bölümün ilerleyen kısımlarında yer verilmektedir.

4.3. Ekonomik Etki

Erzurum'daki sektörel dağılıma dair genel bir bilgi edinebilmek amacıyla ilk olarak, iktisadi faaliyet kollarına göre istihdam verilerine bakılmıştır. Bu verilere TÜİK veritabanından il bazlı olarak ulaşılamadığından KUDAKA tarafından yapılmış Erzurum İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması raporunda (Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., 2017, 58) yer alan Sigortalı İşçi İstihdamının Sektörel Dağılımı verisi değerlendirmeye alınmıştır. Aşağıda Tablo 4'ten takip edilebileceği gibi; Erzurum, sanayide sigortalı işçi istihdamı bakımından bölge ortalamasında (%13,73) iken ülke ortalamasının (%28,05) epey gerisindedir. Her üç ölçekte de tarımdaki istihdam birbirine yakınken (%2,45, %3,15 ve % 1,56), hizmetler sektöründeki istihdam oranının (%83, 82 ve %83,06), ülke ortalamasının (%70, 38) üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Sigortalı İşçi İstihdamının (15+) Erzurum, TRA1 ve Türkiye'deki Dağılımı, 2015

SEKTÖRLER	İSTİHDAM					
	Kişi Sayısı			Yüzde (%)		
	Erzurum	TRA1	Türkiye	Erzurum	TRA1	Türkiye
Tarım	1896	3580	218.999	2,45	3,15	1,56
Sanayi	10.630	15.682	3.927.327	13,73	13,8	28,05
Hizmetler	64.892	94.428	9.853.072	83,82	83,06	70,38
Toplam	77.418	113.690	13.999.398	100	100	100

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., 2017, 58

İktisadi faaliyet kollarına göre istihdam verileri, TÜİK tarafından en alt ölçekte Düzey 2'de derlenmekte olduğundan 2017 yılı için Erzurum'un da içinde bulunduğu TRA1 Bölgesi'ne ait verilerin değerlendirilmesi planlanmıştır. Bununla beraber, TÜİK veritabanlarından ulaşılan TRA1 bölgesi iktisadi faaliyet kollarına göre istihdamı içeren veri dosyasında aynı yıla ait üç farklı veri grubu olduğundan, bu dosyadaki veriler dikkate alınmamıştır. TRA1 Bölgesi'nde sektörlere göre istihdam oranlarına, KUDAKA tarafından yapılmış Erzurum İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması raporu (Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., 2017) ve TÜİK'in Bölgesel Göstergeler TRA1 raporundan (2010) ulaşılmıştır. Bu raporda 2010 ve 2015 yılları verileri değerlendirildiğinde; tarım sektöründe yaklaşık %5'lik bir düşüş meydana geldiği görülmektedir. Tarım sektöründeki bu düşüşün yaklaşık %3'lük bir kısmı sanayiye, yaklaşık %2'lik bir kısmı ise hizmetler sektörüne kaymıştır (bkz. Tablo 5).

Tablo 5: TRA1 Bölgesi Sektörlere Göre İstihdam ve Oranları

TRA1 BÖLGESİ	TARIM (BİN KİŞİ)	SANAYİ (BİN KİŞİ)	HİZMETLER (BİN KİŞİ)	TOPLAM İSTİHDAM (BİN KİŞİ)	TARIM (%)	SANAYİ (%)	HİZMETLER (%)	TOPLAM (%)
--------------	------------------	-------------------	----------------------	----------------------------	-----------	------------	---------------	------------

2010	200	28	126	354	56,3	8,0	35,6	100
2015	186	39	135	360	51,70	10,80	37,50	100

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., 2017, 57; Türkiye İstatistik Kurumu, 2010, 77

Erzurum, Erzincan ve Bayburt'u içeren TRA1 Bölgesinin ürettiği katma değer içinde sektörlerin paylarına bakıldığında ise; tarım sektörünün payı %16,8 ve sanayi sektörünün payı da %16,8'dir, bölge GSKD'nin %66,4'ünü ise hizmetler sektörü oluşturmaktadır (KUDAKA, 2013, 12). Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 81 il için Ekonomik ve Ticari Durum Raporu hazırlamıştır. Bu raporda bölgelere göre yapılan değerlendirmede, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan sanayi işletmeleri sayısının ülke geneline oranı %2'dir. Erzurum İli genelinde sanayi siciline kayıtlı sanayi işletmesi sayısı 166 olup, ilin ülkenin toplam sanayi işletmeleri içerisindeki oranı %0,2'dir. Bu oran ile Erzurum İli, az gelişmiş sanayi kategorisine girmektedir (GYODER, 2017, 12-13).

Ekonomik göstergelerde sektörel verilerin yanısıra, yakın dönem pancar üretim verileri de değerlendirilmiştir. Türkşeker'in 2006, 2012 ve 2017 yılı pancar üretim verileri incelendiğinde, yıllara göre pancar ekilen alan ve ekim yapan çiftçi sayısının azalmış olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 6). Bunun tersi biçimde verim 2,22'den 3,74'e çıkmıştır. Ton olarak pancar ise 2012 yılında azalış göstermiş ancak 2017 yılında 2006 yılı miktarının dahi üzerine çıkmıştır. Artan verim oranı ve pancar miktarı göz önüne alındığında, ekim yapan köy sayısı azalsa bile şeker pancarı üretimi artış göstermiş, dolayısıyla şeker fabrikalarına gelen pancar miktarı artmıştır denilebilir. Toplam şeker üretim miktarı ise, bu üç yıl içerisinde 2017 yılında en yüksek düzeydedir.

Tablo 6: Erzurum'da Pancar Üretimi ile İlgili Göstergeler

YILLAR	PANCAR EKİMİ YAPAN ÇİFTÇİ SAYISI	PANCAR EKİLEN ALAN	BEDELİ ÖDENEN PANCAR (TON)	PANCAR VERİMİ (TON/DEKAR)	TOPLAM PANCAR ÜRETİMİ (TON)
2006	8682	42.190	83.032	2.22	31.300
2012	3874	21.900	63.318	2.89	29.895
2017	2687	22.934	85.729	3.74	46.500

Kaynak: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018a

Fabrikaya pancar satan çiftçi sayısı 2017 yılı için yaklaşık 6000 kişidir, 4 kişilik hane büyüklüğü ile çarpıldığında bu sayı 24.000 kişi olmaktadır. Kampanya† döneminde yaklaşık 1000'e çıkan çalışan sayısı da, haneleri hesaba katıldığında 4000 kişiye karşılık gelmektedir. Esnaf, yedek parça üretici ve satıcısı vb. de dahil edildiğinde aileleriyle birlikte toplamda yaklaşık 50.000 kişinin şeker fabrikasından doğrudan ve dolaylı olarak geçimini sağladığı söylenebilir (Barutçu, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018). Erzurum Şeker Fabrikası'nda çalışan sayısı, bir zamanlar 2000 kişiyi bulurken 2000 sonrasında yaklaşık 600 kişi çalışmakta, bu sayı kampanya dönemlerinde 900 civarına çıkabilmektedir (Çalılık, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018).

Erzurum İlinde imalat alanında; gıda sanayi, kimya-plastik sanayi, metal eşya sanayi, makine sanayi, petrol ve tekstil sanayi önde gelen sektörlerdir. Erzurum İlinde; lojistik köy, Erzurum-İllica arasında konumlandırılan iki Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır. Bunun dışında, 1.109 işyeri kapasitesine sahip küçük sanayi siteleri var olup, siteler %61 oranında doludur (GYODER, 2017, 13). Sanayi sicil kayıtlarına göre, Erzurum ilinde kayıtlı işletmelerde çalışan personel sayısı 5.581'dir (T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013, 141). Erzurum Şeker Fabrikasında çalışan sayısının 2017 yılında 642 olduğu hesaba katıldığında (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 17), fabrikadaki istihdam ildeki sanayi istihdamının yaklaşık %12'sini oluşturmaktadır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. web sitesinde yer alan 2017/2018 Kampanya Dönemi Personel Bilgileri (bkz. Tablo 7) baz alındığında ise, Şeker Fabrikasında çalışanlar ildeki sanayi istihdamının yaklaşık %17'sine tekabül etmektedir. 2006 yılından 2017 yılına kadar Erzurum Şeker Fabrikası'nda çalışan sayısının değişimine bakıldığında, 576'dan 321'e inerek %44 oranında düşüş gösterdiği izlenmektedir.

Tablo 7: 2006-2007, 2012-2013 ve 2017-2018 Kampanya Dönemlerinde Erzurum Şeker Fabrikası'nda Çalışan Sayıları

KAMPANYA DÖNEMLERİ	ÇALIŞAN SAYISI
--------------------	----------------

† Kampanya dönemi, şeker pancarının fabrikaya getirildiği Eylül-Ocak dönemini içeren 3-4 aylık bir dönemdir; bu dönem fabrikanın en yoğun çalışma dönemini oluşturmakta, bu aylarda dönemlik işçiler de istihdam edilmektedir.

2006-2007	576
2012-2013	472
2017-2018	321

Kaynak: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018b

Şeker fabrikalarının ekonomik anlamda işleyişinin 2 temel ayağı vardır: (1) Sanayi, (2) Doğa (tarım & hayvancılık). Bu işleyiş; tarım ve hayvancılık ile sanayi arasında döngüsel olarak devam etmektedir. Erzurum Şeker Fabrikası'nın kuruluşu ile birlikte, yörede çeşitli sektörleri içeren büyük çapta bir istihdam sağlanmış, işsizlik azalmıştır. Fabrikaların kuruluşu, marabalarını kaybetmek anlamına geldiği için, Ilıca'nın büyük kısmını elinde bulunduran dönemin toprak ağalarının hoşuna gitmemiştir. Ilıca'daki toprak ağaları ve onların etkisiyle Ilıca halkı, şeker fabrikasının yöreye gelmesinden hoşnut olmadıkları için fabrika ile halk arasındaki ilişkinin sınırlı kalmış olduğu söylenebilir (Barutçu, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018). Şeker fabrikasının bünyesinde bulunan memur ve işçilerle sanayideki istihdam artmış, bunun yanı sıra pancar eken çiftçi sayısının ve pancar üretiminin artışı yoluyla tarım ve hayvancılık sektörlerinde gelişme yaşanmıştır.

2017 yılında, Erzurum Şeker Fabrikası için 91 köyden 2687 üretici 7520 hektar alanda ekim yapmış, pancar rekoltesi yaklaşık 318.000 ton olmuştur (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 25; 28). 2017-2018 kampanya döneminde Erzurum Şeker Fabrikası'nın toplam kampanya süresi 20 Eylül-30 Aralık 2017 tarih aralığında 94 gün olmuştur (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 58). 2017 yılında Türkşeker'e bağlı fabrikalarda elde edilen teknolojik değerler karşılaştırıldığında Erzurum Şeker Fabrikası'nın, pancardaki şeker varlığı ve randıman açısından 25 fabrika içinde ilk sırada yer aldığı görülmektedir (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 56). Bu değerler, Erzurum Şeker Fabrikası'nın sektör için önemini gözler önüne seren niteliktedir.

Pancardan şeker dışında melas, küspe ve alkol gibi ürünler de elde edilmektedir. Şeker üretildikten sonra ortaya çıkan melas (şekerin tortusu) yem sanayiinde kullanıldığı gibi, pancardan elde edilen atık olan "küspe" (pancarın posası) de hayvan yemi olarak kullanılmaktadır (Çalik, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018). Bu anlamda; toprağın ve ekimi yapılan ürünün de verimini artıran şeker pancarı hayvancılık sektörünün gelişimi için de önemlidir. Melas başta alkol olmak üzere, maya, limon asidi ve yem gibi pek çok sanayinin de ana maddesi olarak kullanılmaktadır (Temizgüney, 2010, 329). Fenni yemlere göre daha ucuz bir hayvan yemi olan yaş küspe, şeker fabrikalarında gerçekleştirilen işlemlerden çıkan yan ürünlerdendir. Şeker pancarının küspesi, oldukça yüksek kaliteli bir yemdir; küspe ile beslenen hayvanın süt verimi artmakta, miktar olarak 1'e 5 süt sağlanmaktadır (Barutçu, kişisel görüşme, 2018). Erzurum Şeker Fabrikası'nda, şekersiz küspe, suyu preslerde sıkıldıktan sonra melasla karıştırılarak kurutulmakta ve kuru küspe olarak silolanmaktadır (Eyüpoğlu, 1967, 15). Kuru küspe, yüksek gıdalı ve ucuz olması dolayısıyla yöredeki besicilerin rağbet ettiği bir hayvan yemidir. Ilıca Mahallesi ile Erzurum kenti arasında yer alan Erzurum OSB'de birkaç yem fabrikası (Bayramoğlu Yem Fabrikası, Beşler Un ve Yem, Korkmaz Yem) da bulunmaktadır.

Erzurum Şeker Fabrikası'nın projesi 1955 yılında üretilmiş ve fabrika 1956 yılında açılmıştır (Alptekin, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018). 2003 yılı için Erzurum Şeker fabrikasına ait bilgiler (tarımsal bilgiler, personel bilgileri ve teknolojik bilgiler başlıkları altında) Şekil 4'te gösterilmektedir. Şekil 4'teki tabloda yer alan tarımsal bilgilere bakıldığında; 2000, 2001 ve 2002 yıllarında pancar ekim alanı ortalama 11.000 hektar, çiftçi sayısı ortalama 13.000 ve pancar rekoltesi ortalama 350.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllar için personel bilgileri; kampanya içi (geçici ve kampanya dışı toplamı) ortalama 810 civarındadır. Teknolojik bilgiler başlığı altında yer alan üretilen şeker miktarına bakıldığında aynı yıllar için ortalama 52.000 ton bir miktar ortaya çıkmaktadır. Üretilen melas ortalama 12.000 ton, üretilen pancar posası ortalama 130.000 ton ve üretilen alkol 2002 yılında 1332 bin litredir.

ERZURUM ŞEKER FABRİKASI			
KURULUŞ YILI	30.09.1956		
KURULUŞ KAPASİTESİ (ton/gün pancar)	1.800		
SON TEVSİLİ YILI	1979		
SON TEVSİLİ KAPASİTESİ (ton/gün pancar)	3.000		
FABRİKA BİLGİLERİ			
TARIMSAL BİLGİLER			
Pancar Ekim Alanı, ha	12.437	10.590	11.335
Köy Sayısı	242	235	234
Çiftçi Sayısı	11.980	14.411	14.396
Pancar Rekoltesi*, Ton	383.691	276.225	388.598
Diğer Fabrikalardan Gelen, Ton	-	-	-
Diğer Fabrikalara Giden, Ton	-	-	-
Kantar Sayısı	24	24	21
* Bedele esas pancara göre			
PERSONEL BİLGİLERİ			
Kampanya-içi Personel Sayısı	739	688	676
Geçici Personel Sayısı	226	221	250
Kampanya-dışı Personel Sayısı	513	467	426
TEKNOLOJİK BİLGİLER			
Bedeli Ödenen Pancar, Ton	383.690	276.225	388.598
İşlenen Pancar			
Günlük Ortalama, Ton/Gün	3.531	3.533	3.701
Toplam, Ton/Kampanya	346.000	255.000	365.500
Kampanya Süresi, Gün	100,00	74,17	100,00
Polar Şeker (Pancar Kıyımı), %	17,64	18,33	17,97
Polar Şeker (Bedele Esas), %	18,25	18,97	18,54
Üretilen Şeker			
Günlük Ortalama, Ton/Gün	532	559	578
Toplam, Ton/Kampanya	52.150	40.330	57.100
Şeker Randımanı, 100 pancara göre	15,06	15,82	15,62
Şeker Randımanı, 100 polar şeker göre	85,38	86,30	86,92
Üretilen Melas, Ton/Kampanya	14.066	10.460	14.113
Melasta Kalan Şeker, 100 pancara göre	2,03	2,05	1,93
Üretilen Pancar Posası, Ton/Kampanya	131.775	95.190	158.500
Yıllık Üretilen Alkol, Litre	-	-	1.332.000

Şekil 4: Erzurum Şeker Fabrikası Fabrika Bilgileri, 2003

Kaynak: Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ, 2003: 71

2017 yılı sonunda 100.000 ton pancar küspesi çıkmıştır. Çok büyük miktarlarda çıkan küspenin bozulmaması için fabrika alanında küspe paketlemesi de yapılmaktadır. Bu yolla besiciler, yemleri paketlenmiş olarak alıp bozulmadan depolayabilmektedir (Çalılık, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018). Bir yılda çıkan melas miktarı da 8000-10.000 ton arasında değişmektedir. Melas yem ve saf alkol sanayiinde kullanılmasının yanısıra, kimya sanayiinde yapıştırıcı üretiminde ve gıda sanayiinde hamur mayası üretiminde de kullanılmaktadır (Barutçu, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018). Melasın kozmetik ve ilaç endüstrisinde de kullanım alanı bulunmaktadır.

Şeker üretildikten sonraki atık kısmı olan melastan saf alkol de üretilmektedir. Melas, saf alkolün hammaddesi olmasının yanı sıra melasa yem sanayinde de ihtiyaç duyulmaktadır ve kârlılık oranı daha yüksektir. Erzurum Şeker Fabrikası sahasında 1983 yılında çalışmaya başlayan alkol fabrikasında benzine katkı sağlamak üzere saf alkol üretimi yapılmıştır. 2003 yılında alkol fabrikasından çıkan atık maddedeki kirlilik oranı olması gerekenden 15 kat fazla çıktığından bu fabrikaya arıtma tesisi kurma zorunluluğu getirilmiştir. Tanınan süre içinde arıtma tesisi kurulmadığı için 2004 yılında Çevre İl Müdürlüğü tarafından üretimi durdurulmuş ve kapatılmış (Zeynal, 2018) olan alkol fabrikası, o tarihten beri atıl bir durumdadır. Türkiye’de içerisinde alkol fabrikası bulunan şeker fabrikaları; Erzurum, Eskişehir, Malatya ve Turhal’dır. Bunlardan halihazırda yalnızca biri (Eskişehir) işler durumdadır (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2018, 64).

Erzurum Şeker Fabrikası alanı içerisinde bir dönem hayvan çiftliği de kurulmuş ve işletilmiştir. Hayvan çiftliğinde küçükbaş hayvan, büyükbaş hayvan ve kümes hayvanları yetiştirilmiştir. Hayvanların serbest hareket edebilmeleri için büyük alan kaplayan dört tarafı açık, yalnızca üzerinde çatısı olan hayvan barınakları yapılmıştır. Çiftlikteki hayvanların yem ihtiyacı büyük oranda şeker pancarı küspelerinden karşılanmış ve elde edilen süt, süt ürünleri, yumurta ve et, fabrika halkının yanısıra, fabrika alanının hemen karşısında bulunan askeriyeye ve ardından Ilıca halkına da satılmıştır. Çiftlik ürünleri, fabrikanın satış kooperatifi aracılığıyla satışa sunulmuştur. Çiftlik, fabrikanın Ziraat Müdürlüğüne bağlı olarak işletilmiş ve çalışanları da bu müdürlüğe bağlı olarak çalışan personelden oluşturulmuştur (Çalik, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018).

Erzurum Şeker Fabrikası’nın ekonomik etkileri toparlanacak olursa; fabrikanın, esnaf, nakliyeciler, besiciler, çiftçiler için başta istihdam ve gelir etkisi olmak üzere çeşitli katkıları bulunduğu ifade edilebilir. Esnaf, özellikle kampanya aylarında hareketlenen fabrika ve yerleşim yaşamından ticari gelir elde etmektedir. Nakliyeciler şeker pancarının, küspesinin ve şekerin taşınmasından kazanç sağlamaktadır. Besiciler, pancar küspesini yem olarak kullandıkları için küspeyi dışarıdan daha ucuza ve uzun süre dayanabilecek biçimde fabrika tarafından paketlenmiş olarak satın alabilmektedirler. Çiftçiler, şeker üretim döngüsünün en başında yer alan ürün sağlayıcıları olarak pancar satışından gelir sağlamaktadırlar. Fabrikada çalışan memur ve işçiler ise, sanayideki istihdam yaratımı halkasında en başta yer almaktadırlar.

4.4. Sosyal Etki

Erzurum Şeker Fabrikası’nın ekonomik katkıları dışında farklı ölçekler ve boyutlardaki toplumsal yararlarından da söz etmek gerekir. Bu bölümde; sırasıyla fabrikanın yöresinde oluşturduğu sosyal etkiler, fabrika sahası içerisindeki sosyal etkileşim ve son olarak şeker sanayiinin kendi içindeki sosyal bağ değerlendirilerek sosyal etkiye dair genel bir çerçeveye ulaşılmaya çalışılmaktadır. İlk olarak Erzurum Şeker Fabrikası’nın, içinde bulunduğu mahalleye ve yakın çevresine olan sosyal etkisine bakıldığında, bu etkinin sınırlı kaldığı görülmektedir. Yerleşimin mekan kalitesinde büyük oranda aynı kalma yönündeki eğilim, sosyo-mekânsal süreçler arasındaki etkileşim dikkate alındığında, sosyal yapıda da benzer bir eğilimin gerçekleşmiş olduğuna işaret etmektedir (Bkz. Fotoğraf 1). Fabrikanın, Aziziye İlçesi Ilıca Mahallesi’nin sosyal ve mekânsal çehresini kayda değer oranda değiştirmemiş olmasına, fabrika çalışanlarının bir kısmının ve hemen yakında bulunan OSB’de çalışanların çoğunluğunun ikamet tercihini il merkezinden yana kullanmasının etkisi büyüktür.

Bununla birlikte; Erzurum Şeker Fabrikası’nda bulunan Şeker İlkokulu, ilçenin sosyal yapısını görece olarak etkileyen faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeker İlkokulu, hem yerleşkede bulunan ailelerin çocukları, hem de yerleşke yakınında bulunan ailelerin çocuklarına hizmet etmektedir. Yerleşke sakinlerinin çocuklarıyla, daha düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip yerleşke dışındaki topluluğun kaynaşması amacıyla, okula yerleşke dışından da öğrenci alınmaktadır. Çankaya’nın (kişisel görüşme, 12 Mayıs 2018) belirttiğine göre; yakın zamana dek bir süreliğine ve küçük çaplı da olsa, okul çatısında ortaya çıkarılan piyesler, fabrikanın sinema salonunda halka açık olarak sahnelenmiştir. Bu detay, fabrika içinde gerçekleştirilen sosyal ve kültürel faaliyetlerden Ilıca halkının da faydalandığını gösteren örneklerdendir.

Yapılan sanayi yatırımlarının en temel sosyal etkisi, kırdan kente olan göçün yavaşlamasında gözlenmektedir. Nitekim Erzurum örneğinde de benzer bir etki söz konusu olmuştur: İlçenin 1950 ve 1966 nüfus sayımlarına bakıldığında nüfusun yaklaşık 5000 kişi arttığı görülmektedir (bkz. bölüm 4.1). 1956-1960 döneminde de ilçe nüfusunda bir azalma olmamış, yaklaşık 2000 kişi artmıştır, benzer eğilim 1970’lere dek sürmüştür.

Kentsel ve kırsal yaşam arasında kurdukları ilişkiler dikkate alındığında, özgün yaklaşımlar barındırmaktadırlar. Birçoğunun planlama yaklaşımları incelendiğinde, okullarda olduğu gibi, içerdikleri sosyal-kültürel tesislerle modernleşme sürecine ve dolayısıyla buldukları yörenin sosyal yapısına katkı sağladıkları görülmektedir (Asiliskender, 2018, 10). İlk sanayileşme deneyimlerinde, işgücünün ilk etapta

fabrikalara yakın konumda, bir plan gözetilmeksizin yer seçmesinden dolayı çoğu kez niteliksiz yerleşimler ortaya çıkmıştır. Fabrikaların, her türlü ihtiyacın ve barınma ihtiyacının karşılandığı kompleksler olarak planlanması ve tasarlanması, bu olumsuzluğa karşı geliştirilen etkili çözüm yöntemlerindedir. Çalışma, kapsamından dolayı ağırlıklı olarak ekonomik ve sosyal ayağa odaklansa da çalışmanın gerçekleştirildiği süreç boyunca karşımıza çıkan toplum-mekan etkileşimine götüren izlerden dolayı mekânsal bağlama da kısaca değinmek gerekir. Zira; “Mekân, hangi ölçekte olursa olsun, sosyal yapının sadece temsili ya da yan ürünü değildir. Mekân kurgusu, sosyal yapıyı ve hatta onu oluşturan farklı katmanları da etkileyen bir boyuttur. Dolayısıyla, sosyal yapı ile mekân arasındaki ilişki karşılıklıdır.” (Hillier ve Hanson, 1984’ten aktaran Çil, 2006, 221). Bu bağlamda, fabrika yerleşmeleri bireylerin yaşamları üzerinde izler bırakmıştır: Şeker fabrikaları, yerleşmelerinde barındırdıkları çeşitli sosyal tesisler (okul, sinema, orkestra, spor kulüpleri, oyun sahaları, satış mağazaları, hastane vb.) ile, yerleşkedeki topluluğun sosyal anlamda gelişimine uygun olanaklar sunmuştur. Temizgüney’in (2010, 329) belirttiği gibi, “malzeme, tohum, gübre ambarları, atölye binaları, misafirhane, lokanta, kantin ve satış mağazası binaları gibi tesisleri ile şeker fabrikası, Erzurum’un sosyal hayatına büyük bir canlılık kazandırmıştır”.

Sosyal boyutun temel bir unsuru olarak yerleşke içi mahalle ilişkileri, erken Cumhuriyet ve sonraki dönem fabrika yerleşmelerinde göze çarpan bir olgudur: Şeker fabrikası yerleşke alanında, artık kent ortamında örneklerine çok az rastlayabileceğimiz türden sosyal ilişkileri ile eski mahalle kültürünün varlığını sürdürmekte olduğu, saha ziyaretlerinde gözlemlenmiştir. Fabrika alanında bir güven ortamı tesis edilmiştir ki bu, anahtarların evlerin kapılarında bırakılmasından kolaylıkla anlaşılabilir. Yerleşke sakinlerinin ifade ettiklerine göre, her hanenin yedek bir anahtarı bir komşusunda mutlaka bulunmaktadır. Fabrika alanı içinde sağlanan iletişim ortamı, diğer şeker fabrikalarının içinde de kurulmuştur: Yerleşke sakinleri (Küçüköğlü, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018), şeker sanayiinin bir özelliğinin de bir fabrikadan herhangi bir başka fabrikaya gidildiğinde yabancılaşma çekilmemesi olduğunu ifade etmektedirler.

Her bir fabrika içinde benzer sosyal etkileşim ortamlarının varlığı, şeker sanayiinin genel işleyiş yapısına ilişkin ipuçları da sunmaktadır: Türkiye’de bulunan 30 -özelleştirme öncesi- şeker fabrikasının çalışanları, eğitimler ya da sosyal ilişkileri kuvvetlendirmek amacıyla bir araya gelmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, yakın zamanda, 15 şeker fabrikasının ambar şefleri, Konya Ilgın’daki şeker fabrikasında bir araya gelerek hem 3 gün eğitim görmüş, hem de bu süreçte birbirleriyle tanışmışlardır. Bu tür bir araya gelişler ile çalışanlar, bir nevi “şeker ailesi” kültürünü devam ettirmektedirler (Barutçu, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018). Eğitimi veren hoca, daha önce eğitim verdiği kurumlar arasında birbirlerini tanımadıkları halde bu derece anlaşılabilir bir grupta karşılaşmaktan şaşkınlık duyduğunu ifade etmiştir. Genellikle bu tür bir araya gelişlerde grup içinde tartışmalar yaşanırken, topluluk kültürünü özümsemiş kişiler için bu sorunlar söz konusu olmamaktadır. Bir başka örnek, şeker fabrikalarında çalışan ya da ikamet eden kadınların bir ya da birkaç ay gibi belli aralıklarla şeker fabrikası bulunan bir kentte bir araya gelmeleridir. Erzurum, Konya ve Ankara şeker fabrikalarındaki kadınların Mayıs 2018’de Konya’da bir araya gelmeleri gibi, birlikte vakit geçirme ve kaynaşma amaçlı çok sayıda organizasyon tertip edilmektedir (Küçüköğlü, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018). Tayinci[‡] sisteminin de, şeker fabrikaları arasındaki etkileşimin devam ettirilmesine olumlu bir etkisi vardır.

Şeker fabrikaları ile birlikte gelişen bir başka olgu olan kooperatifçiliğin, hem ekonomik, hem de sosyal etkilerin her ikisini birden içerdiği ifade edilebilir. Her fabrikanın yanında, genel merkezleri (Pankobirlik-Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği) Ankara’da olan pancar kooperatifleri bulunmaktadır. Pancar kooperatifleri, tamamen pancar üreten çiftçinin iştiraki ile kurulmuş kooperatiflerdir. Bir fabrikanın bölgesinde pancar üreten tüm çiftçiler o bölgedeki pancar kooperatifinin üyesidir. Türkiye genelinde 2 milyon 200 bin pancar kooperatifi üyesi vardır (Kaya, kişisel görüşme, 12 Mayıs 2018). Üretici çiftçi her sene pancar ekmesi bile kooperatifte hissesi bulunmaktadır. Pancar kooperatifleri müdürleri, kuruluş yıllarında şeker şirketi ziraat teşkilatında çalışmış olanlar arasından seçilmiştir (Çankaya, kişisel görüşme, 12 Mayıs 2018). Erzurum Şeker Fabrikası bölgesi de üretici odaklı kooperatifleşme sürecinin temsilcilerinden olmuştur.

Fabrikanın sosyal etkilerine ilişkin öne çıkanlara bakılacak olursa; kırdan kente göçün azalması, sınırlı kalmış da olsa yöre halkı-fabrika sakinleri arasında bir etkileşim ortamı sunması, yerleşkede bulunan Şeker İlkokulu, hastane ve diğer tesisler sayesinde fabrika halkı ile birlikte yöre halkının da sosyal ihtiyaçlarının karşılanması, kooperatifleşme üzerinden dayanışma kültürünün gelişmesi gibi etkiler sıralanabilir. Aynı deneyimin yerleşkenin dışına ve yerleşimin tümüne doğru yayılan bir etki göstermesi

[‡] Bir şeker fabrikasında kadro eksikliği ortaya çıktığında, o eksikliği doldurmak amacıyla ilgili kadrodaki personel sayısının daha fazla olduğu bir başka şeker fabrikasından tayin yoluyla yeni personel gelirdi. Bu nedenle çalışanların pek çoğu fabrika hayatı boyunca ortalama 4-5 yerde görev almış olurdu (Barutçu, kişisel görüşme, 24 Nisan 2018).

durumunun, yörenin halihazırdaki sosyal yapısının içselleştirme kapasitesi ile paralellik arz ettiği ifade edilmelidir. Çankaya'nın (kişisel görüşme, 12 Mayıs 2018) belirttiği gibi; Erzurum Şeker Fabrikası'nın yakın çevresi ile etkileşimi, fabrikanın bulunduğu muhitin kapalılığından dolayı sınırlı kalmıştır. Etkileşimin zayıflığının nedenleri arasına, fabrikanın kurulduğu yerleşimin il merkezine yakın mesafede oluşunu da eklemek gerekir. Zira, özellikle 1920'lerde kurulan ilk dönem şeker fabrikaları ve kentlere görece olarak daha uzak bulunanlar bu anlamda başarılı örnekler iken; yerinde yapılan gözlem ve görüşmelere dayanarak, bu anlamda, Ilıca için benzer bir başarı düzeyine erişildiğini söylemek güçtür.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sanayide işlenen tüm gıda maddelerinde olduğu gibi, şeker pancarı da fabrikada işlenerek şeker elde edilmesi ile birlikte katma değeri yüksek bir ürüne dönüşmektedir. Şeker, sanayide çikolata, bisküvi, reçel vb. tatlı gıda maddelerinin üretimi esnasında ara ürün olarak kullanıldığında bir başka katma değer yaratımı süreci içerisinde de yer almış olmaktadır. Şeker pancarı, üreticisine gelir getirerek tarım sektöründe, şeker sanayisinde ve dolaylı çok sayıda alt sektörde istihdam sağlamaktadır. Şeker sanayisi ürünlerinden melas, küspe, alkol vb. de başta hayvancılık olmak üzere bağlı diğer pek çok sektör için gelir kaynağıdır. Bu yönleriyle şeker pancarı tarımı, sanayisi ve yan sektörleri; özellikle sosyo-ekonomik açıdan az gelişmiş olan bölgelerin gelişmesi ve kırdan kente göçün azaltılmasında izlenen temel politikaların içerisinde yer almıştır.

Şeker üretiminin, fabrikaların bulunduğu yörelere katkısına genel olarak bakılacak olursa, şunları sıralamak mümkündür: Şeker fabrikaları, sanayi devriminin hem dünyada hem ülkemizde başta gelen temsilcilerindendir. Genellikle kırsal yörelerde kurulmaları yönünde bir politika benimsenmiş olduğu için, birer kırsal kalkınma aracı olarak da görülmektedirler (bkz. Asiliskender'in 2018 tarihli çalışması[§]). Kuruldukları yörelerde istihdam kapısı sağladıkları için göçün azaltılması ve yaşam standardının yükseltilmesi anlamında etkileri bulunmaktadır. Şeker sektörünün, başta tarım olmak üzere, hayvancılık, besicilik, yem sanayi, ambalaj sanayi, ispirto sanayi, makina sanayi, nakliyecilik, ticaret, kooperatifçilik vb. çok sayıda sektörle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olması, bu sektörleri de olumlu anlamda etkilemektedir. Birbirini besleyen sektörlerin döngüsel ilişkisi, ekonomik anlamda sürdürülebilirliği getirmektedir.

Tüm fabrikalarda olduğu gibi şeker fabrikalarının da, kuruldukları yörelerde en başta nüfus artışına neden oldukları görülmektedir. Fabrika bulunan yerleşimlerde nüfusun hızla artması, yerleşimdeki ticari hayatın canlanması, konut sayısının artması vb. olgular, genelgeçer etkilerdir. Bununla birlikte, Erzurum Şeker Fabrikası örneğinde bu durum, kısmen bu şekilde işlemiştir. Fabrikanın kurulduğu ilçe merkezinin nüfusu, 1956-1970 arasında artış göstermekle birlikte zaman içinde stabil bir seyir izlemiştir. Fabrikanın bulunduğu yerleşim yerinde yeni nüfus çekecek fonksiyonların geliştirilmemiş olması bu durağanlığın temel nedenlerindendir. Nüfus ve kentsel fonksiyonlar konusundaki bu eğilimde, ilçe merkezinin Erzurum merkeze oldukça yakın olmasının temel bir rolü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte; şeker fabrikasının Erzurum kenti içinde ya da çevresinde değil de, Erzurum'a 16 km. uzaklıktaki bir ilçesinde kurulmasını, dönemin devletin kalkınmayı tüm ülke düzlemine yayma isteğinin bir göstergesi olarak okumak mümkündür. Şeker sanayii, hammaddeye dayalı bir sanayi türü olmasından dolayı, Erzurum Şeker Fabrikası da kırsal alana yakın konumlandırılmıştır.

Şeker fabrikalarının sosyal açıdan en temel katkısının, istihdam sağlamasından dolayı kırsal alandaki göçü önlemesi olduğu ifade edilebilir. Şeker fabrikalarının sosyal anlamdaki katkılarının biri de, fabrika yerleşkelerinin içerisinde barındırdıkları fonksiyonlar yoluyla yerleşke sakinleri ve yerel halkın sosyal yaşamlarını zenginleştirmesidir. Eski fabrika oluşumlarında olduğu gibi Erzurum Şeker Fabrikası da, hala geçmiş dönemlerdeki sosyal etkinlikleri ve geniş yeşil alanları ile ilgili ününü korumaktadır. İlk kuruldukları zamanlarda, hatta şimdi bile, şeker fabrikaları, toplum tarafından "kültür ve medeniyetin merkezleri" olarak nitelendirilmişlerdir (Alexander, 2010, 12). Erzurum Şeker Fabrikası, çeşitli sosyal tesisleri ve etkinlikler yoluyla Erzurum'un sosyal hayatına canlılık kazandırmış olmakla birlikte, bu etki görece sınırlı kalmış ve günümüze dek azalma eğilimi göstermiştir.

Devlet eliyle yapılmış olan şeker fabrikalarının, yakın dönemde gündeme gelen özelleştirilme süreçleri ve nişasta bazlı şeker fabrikalarının kurulmaya başlamasının, ekonomik ve sosyal anlamda değişiklikler meydana getirmesi beklenmektedir. Şeker fabrikalarının özelleştirilmelerinde ilk beş yıl aynı fonksiyonun devam ettirilmesi şartı bulunduğu için şeker pancarına dayalı şeker sanayii bu süre zarfında varlığını sürdürecektir. Erzurum Şeker Fabrikası gibi özel sektöre geçen işletmelerde üretim maliyetlerinin

[§] Burak Asiliskender (2018). Kırsal Kalkınmanın Arayüzleri Olarak Şeker Fabrikaları. *Mimarlık, Mayıs-Haziran*, (401), 9-11.

düßeceđi ve verimliliđin yůkseleceđine dair ۆngörůler olsa da, bu ۆngörůler sůreç içerisinde netlik kazanacaktır. Bununla birlikte, fabrikanın çalıřan sayısında gerekleŖecek olası dűřűřűn, sanayi sektöründeki istihdam oranını olumsuz anlamda etkileyeceđi ifade edilebilir. Son olarak; fabrika ile yöre halkı arasında, fabrika içinde ve fabrikalar arasında tesis edilmiř olan sosyal etkileřim ortamının devamının, fabrikanın yeni sahiplerince de gündemde tutulması gereken bir olgu olduđu dűřűnűlmektedir.

KAYNAKÇA

- Alexander, C. (2010). *Personal States: Making Connections Between People and Bureaucracy in Turkey*. Oxford: Oxford University Press.
- Altan, T., & ۆnsoy, C. (1985). Sanayide alıřan Toplumun Verimliliđinde Rekreasyonun ۆnemi ve Iřilerin Genel Rekreasyonel Eđilimleri. In N. Oruç, & S. Aksoylu, *Kentleřme Sanayileřme Etkileřimi: Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları Eskiřehir ۆrneđi Kolokyumu Bildiri Kitabı* (pp. 184-202). Ankara: Karayolları Genel Műdűrlűđű Matbaası.
- Asiliskender, B. (2009). Anadolu'da 'Modern' Bir Yařam Kurlmak: Sűmerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları. In A. (. Cengizkan, *Fabrika'da Barınmak Erken Cumhuriyet Döneminde Iřçi Konutları: Yařam, Mekan ve Kent* (pp. 111-130). Ankara: Arkadař Yayınevi.
- Asiliskender, B. (2018). Kırsal Kalkınmanın Arayűzleri Olarak şeker Fabrikaları. *Mimarlık*, *Mayıs-Haziran* (401), 9-11.
- Aslan, S., & Yılmaz, A. (2017). Modernizme Bir Bařkaldın Projesi Olarak Postmodernizm. *C.ű. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *2* (2), 93-108.
- Aziziye Kaymakamlığı. (2018a). *Aziziye İlçesi Ekonomik Durumu*. Erişim Tarihi 29 Ağustos, 2018, from Aziziye Kaymakamlığı: <http://www.aziziye.gov.tr/ekonomi-durumu>
- Aziziye Kaymakamlıđı. (2018b). *Aziziye İlçesi Sosyal ve Kűltűrel Yapısı*. Eriřim Tarihi 29 Ađustos, 2018, from Aziziye Kaymakamlıđı: <http://www.aziziye.gov.tr/sosyal-ve-kulturel-yapi>
- Aziziye Kaymakamlıđı. (2016). *Aziziye Mahalleleri Nűfus Durumu*. Eriřim Tarihi 20 Ađustos, 2018, from Aziziye Kaymakamlıđı: <http://www.aziziye.gov.tr/nufusdurumu>
- Cengizkan, A. (2009). İstanbul Silahtaraağa Elektrik Santrali Yerleşme ve Konut Yaşam evreleri. A. Cengizkan içinde, *Fabrika'da Barınmak Erken Cumhuriyet Döneminde Işçi Konutları: Yaşam, Mekan ve Kent* (pp. 15-44). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- an, M. F. (n.d.). *Kentleřme, Sanayileřme ve Kalkınma Etkileřimi*. Eriřim Tarihi 23 Eylűl, 2018, from Fırat Kalkınma Ajansı: http://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FIRAT_AKADEMI/KENTLEřME,SANAYILEřME,VEKALKINMAETKILEşİMİ.pdf
- il, E. (2006). Bir Kent Okuma Aracı Olarak Mekan Dizim Analizinin Kuramsal ve Yöntemsel Tartışması. *Megaron*, 218-233.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gıda Sanayii (şeker Sanayii) ۆzel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Dođanay, H. (1985). Erzurum'da Sanayileřme ve řehirsel Arazi Kullanıřı. N. Oruç, & S. Aksoylu içinde, *Kentleřme Sanayileřme Etkileřimi: Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları Eskiřehir ۆrneđi Kolokyumu Bildiri Kitabı* (pp. 106-127). Ankara: Karayolları Genel Műdűrlűđű Matbaası.
- Eke, F., Yavuz, M., Tohumcu, N., Elçi, N., & Kıbar, N. (1985). Sanayi Yer Seçimi - Kentleřme Politikaları ve Planlama alıřmaları. N. Oruç, & S. Aksoylu içinde, *Kentleřme Sanayileřme Etkileřimi: Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları Eskiřehir ۆrneđi Kolokyumu Bildiri Kitabı* (pp. 45-50). Ankara: Karayolları Genel Műdűrlűđű Matbaası.
- Eren, S. (2018). *İKV Deđerlendirme Notu: Tűrkiye'de şeker Politikaları, Bir Kalkınma Modeli*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Eyűpođlu, A. C. (1967). řeker Fabrikasının Tarihi ve Tűrkiye'de řeker Sanayii. *T.M.O.B.B. Kimya Műhendisleri Odası Dergisi*, *3* (23), 14-23.
- GYODER. (2017). *Erzurum İli Yatırım Alanları Vizyon Raporu Deđerlendirme ve ۆngörűler*. Eriřim Tarihi 22 Eylűl, 2018, from Gayrimenkul ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklıđı Derneđi: https://www.gyoder.org.tr/uploads/Yay%4%B1nlar/arastirma_raporlari/ar3.pdf
- Karaca, N. (2011). *Kırsal Bir Sanayileşme ۆrneđi: Ilıca şeker Fabrikası*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Kaya, F. (2015). Kűresel ve Bۆlgesel řeker Politikalarının Tűrkiye řeker Fabrikalarına Etkilerine Bir ۆrnek; Ađrı řeker Fabrikası. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakűltesi Cođrafya Dergisi*, *Aralık* (31), 41-61.
- Koday, Z. (2009). İdari Cođrafya ۆzellikleri Bakımından Aziziye Metropol İlçesi. *Atatűrk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitűsű Dergisi*, *13* (2), 67-80.
- KUDAKA. (2013). *Kuzeydođu Anadolu Bۆlge Planı (Erzurum-Erzincan-Bayburt) 2014-2023*. Eriřim Tarihi 22 Eylűl, 2018, from Kuzeydođu Anadolu Kalkınma Ajansı: http://bolgesel.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2018/03/TR_A1_2014-2023_BP.pdf
- Mortan, K., & akmaklı, C. (1985). Sanayi, Kent, Konut. N. Oruç, & S. Aksoylu içinde, *Kentleřme ve Sanayileřme Etkileřimi: Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları Eskiřehir ۆrneđi Kolokyumu Bildiri Kitabı* (pp. 54-). Ankara: Karayolları Genel Műdűrlűđű Matbaası.
- ۆzbek Eren, İ. (2017). *Mahalle: Yeni Bir Paradigma Műmkűn mű?* İstanbul: Tutu Kitap.
- Raport, A. (2004). *Kűltűr Mimarlık Tasarım (ev. Batur, S.)*. İstanbul: Yapı-Endűstri Merkezi Yayınları.
- řeker-İř Sendikası. (2007). řeker Sanayisinin ۆzelleřtirilmesi Gerçeđi. *Tarım ve Műhendislik*, *82*, 57-60.
- T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlıđı. (2013). *81 İl Sanayi Durum Raporu*. Eriřim Tarihi 22 Eylűl, 2018, from Ege Bۆlgesi Sanayi Odası: <http://www.ebso.org.tr/ebsoimedia/usefullink/6131533781-il-sanayi-durum-raporupdf.pdf>
- T.C. Resmi Gazete, Erzurum'da Kurulacak şeker Fabrikası Hakkında Kararname, 8708 (Mayıs 15, 1954).
- T.C. Ticaret Bakanlıđı Kooperatifçilik Genel Műdűrlűđű. (2013). *Kooperatif Nedir?* Eriřim Tarihi 23 Eylűl, 2018, from T.C. Ticaret Bakanlıđı Kooperatifçilik Genel Műdűrlűđű: <https://koop.gtb.gov.tr/kooperatifler-hakkinda/kooperatif-nedir>
- Tűmertekin, E. (1985). İstanbul'da Sanayinin Alansal Dađılıřındaki Deđerimler. N. A. Oruç içinde, *Kentleřme Sanayileřme Etkileřimi: Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları Eskiřehir ۆrneđi Kolokyumu Bildiri Kitabı* (pp. 29-34). Ankara: Karayolları Genel Műdűrlűđű Matbaası.
- Tűrkiye İstatistik Kurumu. (2010). *Bۆlgesel Gۆstergeleer TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt 2010*. Ankara: Tűrkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř. (2018a). *İllere Gۆre řeker Pancarı Ekim ve ۆretimi*. Eriřim Tarihi 19 Eylűl, 2018, from Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř.: <https://www.turkseker.gov.tr/illereGorePancarEkimUretim.aspx>
- Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř. (2003). *Cumhuriyet'in 80. Yılında Tűrk řeker Sanayii* (Vol. Yayın No: 221). Ankara: Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř. Yayınları.
- Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř. (2018b). *Personel, řeker Satıř, Ekim ve ۆretim*. Eriřim Tarihi 19 Eylűl, 2018, from Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř.: <https://www.turkseker.gov.tr/PersonelSekersatisEkimUretim.aspx>
- Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř. (2018). *Sektör Raporu 2017*. Eriřim Tarihi 23 Eylűl, 2018, from Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř.: <https://www.turkseker.gov.tr/sector-report-2018.pdf>
- Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř. (2018). *Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř. 2017 Faaliyet Raporu*. Eriřim Tarihi 23 Eylűl, 2018, from Tűrkiye řeker Fabrikaları A.ř.: <https://www.turkseker.gov.tr/FaaliyetRapor/FaaliyetRaporu2017.pdf>
- Tűrkiye Kalkınma Bankası A.ř. (2017). *Erzurum İli Uygun Yatırım Alanları Arařtırması*. Eriřim Tarihi 14 Eylűl, 2018, from KUDAKA: https://www.kudaka.org.tr/ekler/2e8bb-Erzurum_ili_uygun_yatirim_alanlari.pdf
- Tekeli, İ. (1998). Tűrkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Geliřme ve Kent Planlaması. Y. Sey içinde, *75 Yılda Deđerřen Kent ve Mimarlık* (pp. 1-24). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Temizgűney, F. (2010). Erzurum řeker Fabrikası'nın Açılıřı. *Atatűrk Üniversitesi Tűrkiyat Arařtırmaları Enstitűsű Dergisi*, *43*, 329-343.
- Zeynal, A. (2018, şubat 24). *60 Yıllık bir Seveda Ilıca şeker Fabrikası*. Eriřim Tarihi 19 Ađustos, 2018, from Gűne Bakış: <http://erzurumgunebakis.com/kose-yazilari/60-yillik-bir-seveda-ilica-seker-fabrikasi--890.html>